

ГУМАНІСТИЧНІ ОСНОВИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В РОБОТАХ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті розкривається сутність гуманістичних основ індивідуалізації навчально-виховного процесу в роботах В.О.Сухомлинського. Визначаються та аналізуються принципи індивідуального підходу до важких дітей в Павлівській школі.

Розвиток новітньої системи освіти, швидкі темпи оновлення науки, техніки, технологій, зростання соціальної ролі особистості, інтелектуальної праці зумовлюють стратегічні цілі освіти в Україні. Серед них – фундаментальна перебудова всіх структур освіти, розвиток творчої індивідуальності кожної особистості. Гуманізація навчально-виховного процесу передбачає народність, природовідповідність виховання, культуровідповідність, створення умов для формування кращих якостей та здібностей дитини, демократизацію виховання, диференціацію та індивідуалізацію навчально-виховного процесу.

Особистісний розвиток людини несе на собі віддзеркалення її вікових та індивідуальних особливостей, які необхідно враховувати в навчально-виховному процесі. З віком пов'язані: характер діяльності людини, особливості її мислення та інших психічних процесів, коло запитів, інтересів, соціальні прояви. Тому проблемам вікової періодизації, диференціації та індивідуалізації навчально-виховного процесу приділялося чимало уваги в світовій і вітчизняній педагогіці. Ці питання ставили Я. А. Коменський, Жан-Жак Руссо, А.Дістервег, К.Ушинський та інші. Зокрема, деякі педагогічні теорії виходили з теорії природовідповідності дитини.

Корисні ідеї з проблеми індивідуалізації містяться в працях Ю.Бабанського, О.Базарного, П.Блонського. Л.Занкова, М.Зверева, А.Макаренка, М.Скаткіна, В.Сухомлинського та багатьох інших вчених.

Аналіз науково-методичної літератури показав, що різнопланові аспекти дослідження поставленої в нашій статті проблеми виявляють загальні підходи до реалізації врахування вікових та індивідуальних особливостей розвитку, навчання, виховання особистості. Чимало уваги приділяється проблемі застосування принципу індивідуального підходу до учнів в навчанні, але недостатньо розроблені важливі питання реалізації індивідуального підходу до учнів в умовах роботи сучасної школи. Бажано, щоб ідеї В.Сухомлинського про гуманні основи індивідуалізації навчально-виховного процесу в школі використовувалося більше. Це і обумовило вибір теми статті.

Метою статті є описання особливостей індивідуального підходу до учнів з позицій гуманістичних ідей В. Сухомлинського і визначення сучасних підходів до його реалізації.

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

Гуманізм – основа педагогічної системи Василя Сухомлинського. Недаремно в передмові одного з найкращих творів «Серце віддаю дітям» він підкреслює: «Що було найголовнішим в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей» [6]. Гуманістична основа спадщини педагога ґрунтується на положеннях про безумовну неповторність людини, її свободу і гідність, на створенні умов для всебічного розвитку особистості та щастя кожної людини. Його педагогічне кредо – безмежна любов до дітей («Чим важча дитина, тим більше я її люблю»), педагогічний оптимізм («кожна дитина хоче бути хорошою, талановита і повинна бути щасливою»), прогнозування виховання справжньої Людини, Громадянина, спеціаліста, сім'янина.

Гуманістична основа індивідуального підходу до дитини в навчально-виховному процесі пронизує всю педагогічну спадщину В.Сухомлинського. У багатьох роботах педагог спостерігає за розвитком конкретних дітей, умовами їх життя, діяльності, розвитку, аналізує кожну педагогічну ситуацію, робить висновки, поважає і виховує кожну дитину, прагне щоб вона стала справжньою щасливою Людиною і Громадянином. Так, у роботі «Серце віддаю дітям» автор наводить данні розвитку багатьох молодших школярів, називаючи 685 імен дітей різного віку [6]. Або проблемі важкого в навчанні Петрика педагог присвятив 16 сторінок тексту [5].

Сутність індивідуального підходу до учнів, за думкою великого педагога та його колег, розглянемо на основі твору «Народження громадянина», де він виклав педагогічні погляди і переконання свого колективу вчителів: «Кожний з нас має здійснювати індивідуальний вплив на конкретного вихованця, чимось зацікавити, захопити, надихнути підлітка, пробудити в ньому неповторну особистість. Кожен з нас має бути не абстрактним втіленням педагогічної мудрості, а живою особистістю, яка допомагає підліткові знайти поле духовної боротьби – в цьому я вбачав одну з граней індивідуального підходу.... Треба допомогти кожному знайти себе, виявити себе в улюбленій праці... Це альфа і омега індивідуального підходу, виховання особистості в колективі» [2, с. 383, 464].

У роботі «Сто порад учителям» автор підкреслює: «Немає абстрактного учня, до якого можна б було прикласти механічно всі закономірності навчання і виховання. Немає якихось єдиних для всіх школярів передумов успіхів у навчанні. і саме почуття успіху у навчанні – річ відносна... уміння правильно визначити, на що здатний кожен учень у даний момент, як розвивати його розумові здібності в дальшому – це надзвичайно важлива складова частина педагогічної мудрості... Мистецтво й майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб, розкривши сили і можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці. а це означає, що має бути індивідуалізація...» [7, с. 419-654].

У практиці роботи Павлиської школи всі напрями виховання, навчання дітей пронизані ідеями гуманізму, людяності,

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

турботами про всебічний розвиток кожної людини. В.Сухомлинський підкреслював, що розмаїття індивідуальних особливостей і можливостей дітей вимагає багатогранності індивідуального підходу до них у навчально-виховному процесі: «...якщо в школі, скажімо, 600 учнів, то це означає, що треба шукати 600 індивідуальних стежок. Допомогти кожному вихованцеві знайти його стежку – це й означає поставити людину на ноги, ввести її в життя громадянином зі своєю індивідуальністю...» [3, с.247].

Розвиток неповторної індивідуальності – надзвичайно живий, рухливий, нелегкий процес взаємодії вихованців і вихователів. а починати треба, за думкою В.Сухомлинського, з детального вивчення особливостей розвитку кожної дитини, умов її життя, спадковості, сім'ї, оточення, перспектив розвитку. Бо головне ким буде в майбутньому вихованець, якою Людиною і Громадянином.

Педагог перш за все вивчав і враховував стан здоров'я кожного учня, бо 85% неуспішності зумовлені, за його думкою, поганим станом здоров'я учнів. Недарма він ввів поняття «медична педагогіка», головні принципи якої: «1) щадити легко вразливу хворобливу психіку дитини; 2) всім стилем, укладом шкільного життя відвертати дітей від тяжких думок і переживань, пробуджувати в них життєрадісні почуття; 3) ні за яких обставин не дати дитині зрозуміти, що до неї ставляться як до хворої» [6, с.52].

З метою вивчення особливостей кожної дитини В.Сухомлинський проводив педагогічні спостереження за розвитком дітей, а для пізнання найбільш важких дітей він щоденник спостереження з 1-го до випускного класу школи. У школі проводилися педради, педсемінари, на яких аналізувалися особливості розвитку і шляхи допомоги конкретним учням, «щоб людина, яку ми виховуємо, перебувала в сфері впливу всього педагогічного, кожний педагог повинен глибоко знати до тонкощів індивідуальність кожного учня» [6, с. 7-279].

Правильно визначити сили, здібності, можливості, умови розвитку кожної дитини, попередити причини появи важких дітей, вчасно допомогти дитині в невдачі, горі, стражданнях, не раяючи її серце і душу – головні завдання мудрого педагога-майстра. Недарма в багатьох творах В.Сухомлинського чимало прикладів індивідуального підходу до важких дітей (він вивчив справи більше 300 неповнолітніх правопорушників).

У багатьох роботах педагог підкреслював необхідність знання вчителем особливостей таких дітей, уміти виправляти їх розум і душу. Він стверджував, що для вчителя важливо знати не тільки психологію, а й основи дефектології.

Василь Сухомлинський класифікує важких дітей на дві великі групи:

1) діти із зниженими можливостями навчання; 2) важковиховувані діти. Але частіше він узагальнює ці два напрямки розвитку дітей і використовує єдине поняття – важкі діти (саме без лапок), бо, як правило, відставання в навчанні, відхилення в поведінці і важковиховуваність взаємопов'язані. Важливою

ІСТОРИЯ ОСВІТИ

Основою виховання таких дітей він вважав гуманізм, а головним завданням – поставити так дитину на шлях повноцінного і щасливого життя: «Гуманізм педагогіки полягає в тому, щоб людина, якій непосильне те, що посильне переважній більшості людей, не почувала себе неповноцінною, відчувала високу людську радість – радість пізнання, радість індивідуальної праці, радість творчості... Нам, педагогам, потрібно пам'ятати, що важку дитину, якою б запущеною вона не була, ми повинні поставити на шлях громадського, трудового, духовного життя. Наша висока місія полягає в тому, щоб кожний наш вихованець обрав той життєвий шлях, ту спеціальність, яка давала б йому не тільки хліб насущний, а й радість буття, почуття власної гідності» [5, с. 393-626].

За 35 років педагогічної діяльності Василя Олександровича через його розум, серце і руки пройшло 107 дітей малоздібних, навіть слабоумних («слабкий ум – хіба це не найточніше визначення суті біди?»). З ними в Павлівській школі проводили спеціальну навчально-виховну роботу. Щоб зрозуміти відхилення розвитку, педагоги вивчали спадковість, побут, харчування, духовне й інтелектуальне життя дітей більш ніж у двох тисяч сімей.

Коли важка дитина приходять до школи, учителі якої не цікавляться і не враховують особливості недоліків її розвитку, то ці недоліки тільки усугублюються як в інтелектуальному, так і в моральному плані. Такі діти стають ізгоями, відчуженими в колективі, непомітними, нічим себе не виявляють. В.Сухомлинський вважав, що дитина завжди залишається дитиною, і в тому, що зло вгніздилося в її серці, винні дорослі. Педагог свято вірив, що в дитиніні насамперед треба бачити людину, якій необхідна допомога.

Цей великогуманний оптимізм надавав сили В.Сухомлинському сторити цілу систему допомоги важким дітям, виховувати з них справжніх розвинутих людей. Методика виховання і навчання важких дітей базувалась на цілій низці принципів, методів, прийомів, форм організації їх життя, навчально-виховного процесу. Наведемо основні принципи виховання і навчання важких дітей за В.Сухомлинським:

- Принцип вимогливої, мудрої любові до дитини, не такої як вона є, а такої, якою повинна бути під впливом чуйного виховання.

- Принцип поваги людської гідності, який дозволяє розкрити неповторність кожної людини, пробудити в кожній дитині самоповагу, людську гідність.

- Принцип гармонії, любові, щастя, від яких залежить моральне здоров'я дитини.

- Принцип емоційного стимулювання дитини. Допомоги в затрудненнях, виховання віри в свої сили, можливості, бо для кожної важкої дитини своя мірка успіхів.

- Принцип щастя, повноти життя, радості творчості і праці. Щоб нерівність розвитку не переживалась дитиною як нещастя.

- Принцип обережного, тактовного доторкання до фізичної,

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

фізіологічної, моральної сфери життя дитини.

– Принцип медичної педагогіки для виховання дітей, у яких хворобливий стан психіки позначається на поведінці [4].

У роботі «Розмова з молодим директором школи» В.Сухомлинський присвятив декілька розділів проблемі виховання важких дітей – це бесіди «Важкі діти», «Хто ж вони – важкі діти?», «Чому діти стають важкими». Педагог підкреслює, що вчитель повинен вдумливо, уважно, терпляче досліджувати, вивчати розумовий, моральний розвиток дитини, шукати і знаходити причину, через яку дитина стала важкою, застосовувати такі засоби виховного впливу, які б урахували труднощі, особливості індивідуального світу дитини [5].

Василь Сухомлинський і на практиці здійснював цілу систему методичних впливів на повноцінний розвиток важкої дитини в сім'ї та школі: режим життя, навчання, праці, система взаємин (взаєморозуміння, взаємодопомога, взаємоповага), на пробудження слабого розуму дитини впливали мудрим словом, відповідними емоціями, бо слово вихователя повинно підтримувати, підбадьорювати, захоплювати, розвивати емоції і думку дитини. Недарма педагог, звертаючись до вчителів, написав статтю «Не бійтесь бути ласкавими». Для пробудження розуму, його розвитку В.Сухомлинський проводив уроки на природі, уроки мислення (триста уроків природи, заняття у світі краси і думки). Для розвитку логічного мислення В.Сухомлинський створив для тугодумів цілу систему цікавих логічних задач, використовуючи народну мудрість, наприклад, «Задачник для неухажливих».

Ще один із шляхів розвитку важких дітей – це долучення їх до книжки, до читання, до розмірковування над прочитаним, бо чим дитина важча, тим більше їй треба читати. В.Сухомлинський наводить приклад того, як він укомплектував спеціальну бібліотечку для тугодума Феді: 100 книжок для читання в 3-5 класах, 200 нових книжок для читання в 6-7 класах. Одні книжки мали зв'язок із програмою уроків, читання інших було гімнастикою розуму дитини.

Більшість важких дітей школи Василя Сухомлинського вирости достойними людьми, знайшли своє місце в житті, щастя в роботі, повагу серед людей.

У Павльській школі створювались умови для всебічного розвитку кожної дитини. Перша турбота – здоров'я дитини. Проводились загартовування дітей, уроки під відкритим небом, екскурсії, походи, праця на дослідній ділянці, в оранжереї, саду, полі; слідували за режимом життя, харчування дітей. Це була школа радості для дітей, спокою для батьків, творчості для всіх.

Дуже тонка робота проводилася з індивідуалізації інтелектуального розвитку дитини. Так, навчання в 1-му класі не починалось відразу з абстрактного мислення (букви, цифри, правила), а процес ішов від можливостей віку і розвитку дитини: спостереження → емоції → почуття → уява → образне мислення → абстрактне мислення (аналіз, синтез, порівняння,

ІСТОРІЯ ОСВІТИ

узагальнення). У школі застосовувалася певна система методів, прийомів, форм організації навчально-виховної роботи для розвитку інтелекту кожного учня: працювали 48 гуртків різного спрямування, клуби, творча дослідницька робота, продуктивна одухотворенна праця, мудра допомога товаришів і вчителів, предчитання для батьків, робота з важкими сім'ями, різноманітні традиції і багато іншого [1].

Гармонійний розвиток кожної дитини проходив і через естетичне виховання: малювання, співи, слухання музики і звуків природи, гра на музичних інструментах, художньо-творча самодіяльність. Вони «милувалися і творили красу в своїй душі і в довкіллі для людей, для країни, майбутнього».

Отже, процес пробудження дрімаючих сил дитячої душі серця, за В.Сухомлинським, проходив складний шлях: спостереження → здивування перед довкіллям (емоції, уява) → цікавість, допитливість, інтерес, прагнення пізнати світ (музика, малювання, казки, читання, творчість) → розвиток розуму, здібностей (праця, навчання, радість успіху), творення краси і добра для людей і природи, щасливе повноцінне життя кожної Людини.

Гуманістична ідея, що кожна дитина неповторна, талановита, повинна бути щасливою і вирости справжньою Людиною, пронизувала всю систему Павлівської школи. Душею школи був директор Василь Олександрович Сухомлинський, який віддавав своє серце, добро, віру, розум кожному з унів.

Ще багато ідей, думок, вирішень інших проблем індивідуального підходу до дітей можна знайти в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського: проблема важких дітей, дітей-інвалідів, засуджених підлітків; проблема розвитку здібностей дітей; взаємозв'язок складових виховання і розвитку дитини; роль особистості вчителя, вихователя, батьків в розвитку індивідуальності кожної дитини; проблема становлення педагогічної майстерності вчителя.

Література:

1. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.1. – С. 209-400.
2. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С.283-582.
3. Сухомлинський В.О. Народний учитель // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.5. – С. 239-255.
4. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.1. – С. 55-206.
5. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи особистості // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.4. – С. 393-626.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.3. – С.7-279.
7. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю // Вибрані твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т.2. – С.419-654.